

Sygn. akt II CSK 413/12

WYROK

W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 18 kwietnia 2013 r.

Sąd Najwyższy w składzie :

SSN Iwona Koper (przewodniczący)

SSN Krzysztof Pietrzykowski (sprawozdawca)

SSN Agnieszka Piotrowska

Protokolant Anna Banasiuk

w sprawie z powództwa K. B.

przeciwko M. S. i S. S.

o zapłatę,

po rozpoznaniu na rozprawie w Izbie Cywilnej w dniu 18 kwietnia 2013 r.,

skargi kasacyjnej pozwanych

od wyroku Sądu Apelacyjnego w [...]

z dnia 22 lutego 2012 r.,

- 1. oddala skargę kasacyjną;**
- 2. zasądza od pozwanych na rzecz powoda 3600 (trzy tysiące sześćset) złotych tytułem kosztów postępowania kasacyjnego.**

Uzasadnienie

K. B. domagał się od M. S. i S. S. zapłaty 554 378 zł z odsetkami i kosztów postępowania.

Sąd Okręgowy w S. wyrokiem z dnia 29 kwietnia 2011 r. zasądził od pozwanych na rzecz powoda 479 525,70 złotych z ustawowymi odsetkami, w pozostałym zakresie powództwo oddalił i rozstrzygnął o kosztach postępowania za pierwszą instancję. Ustalił, że Sąd Apelacyjny wyrokiem z dnia 30 listopada 2006 r. w sprawie z powództwa K. B. przeciwko M. S., S. S. i J. J. zmienił zaskarżony przez powoda wyrok Sądu Okręgowego w S. z dnia 22 czerwca 2002 r. w ten sposób, że uznał za bezskuteczną w stosunku do powoda, w celu zaspokojenia wierzytelności K. B. wobec J. D. wynikających z prawomocnych orzeczeń sądowych, umowę sprzedaży zawartą przez J. D. i D. D. z M. S. i S. S. w formie aktu notarialnego dotyczącą nieruchomości rolnej położonej w K., oznaczonej jako działka nr 80/10, dla której Sąd Rejonowy w S. prowadzi księgę wieczysta Kw nr [...]. Dnia 20 stycznia 2009 r. w postępowaniu egzekucyjnym prowadzonym z wniosku K. B. przeciwko J. D. zaległość dłużnika wynosiła 554 379,70 zł. W dniu 24 listopada 1999 r. J. D. i D. D. sprzedali pozwanym M. S. i S. S. rzeczoną nieruchomość za kwotę 50 000 zł. Dnia 10 stycznia 2003 r. M. S. i S. S. sprzedali P. C. za kwotę 50 000 zł nieruchomość rolną stanowiącą działkę nr 80/15 położoną w K. oraz sprzedali J. J. za kwotę 5 000 zł nieruchomość rolną stanowiącą działkę nr 80/16 położoną w K. Działki nr 80/15 i 80/16 powstały z podziału działki nr 80/10. Wartość działki nr 80/10 według stanu i cen z dnia 24 listopada 1999 r. wynosiła 54 000 zł. W dacie sprzedaży działek nr 80/15 i 80/16 ich wartość wynosiła odpowiednio 553 000 zł i 58 300 zł, łącznie - 611 300 zł. Według stanu i cen na dzień 3 marca 2009 r. wartość działek powstałych z działki o nr 80/15 i działki nr 80/16 wynosiła łącznie 1 937 400 zł.

Sąd Okręgowy uznał, że powództwo podlegało uwzględnieniu w części na podstawie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu do wysokości wartości działek nr 80/15 i nr 80/16 ustalonej na dzień 10 stycznia 2003 r., czyli dzień zawarcia umowy sprzedaży zawartej przez pozwanych z kolejnymi nabywcami.

W tej bowiem dacie pozwani, wiedząc o zobowiązaniach dłużnika, zbyli nieruchomości, z której wierzyciel mógł dochodzić zaspokojenia swojej wierzytelności. Sąd Okręgowy przyjął, że w rozporządzeniu przez pozwanych przysługującym im prawem własności nie można upatrywać czynu niedozwolonego.

Pozwani wnieśli apelację od wyroku Sądu Okręgowego.

Sąd Apelacyjny wyrokiem z dnia 22 lutego 2012 r. oddalił apelację i zasądził od pozwanych na rzecz powoda 5 400 zł tytułem kosztów postępowania apelacyjnego. Podkreślił, że dochodzone w niniejszej sprawie roszczenie pieniężne stanowi pochodną skargi pauliańskiej. Pogląd o dochodzeniu roszczeń wierzyciela przeciwko osobie trzeciej niedysponującej już składnikiem majątkowym dłużnika na podstawie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu wynika z uchwał Sądu Najwyższego z dnia 24 lutego 2011 r., III CZP 132/10 i z dnia 12 czerwca 2008 r., III CZP 55/08. Powództwo znajdujące podstawę w art. 405 k.c. staje się funkcjonalnym środkiem prawnym egzekwowania wierzytelności względem nielojalnego dłużnika i osób go wspomagających. Zdaniem Sądu Apelacyjnego, istotą skargi pauliańskiej jest żądanie ubezszkudzenia w stosunku do wierzyciela czynności prawnej dokonanej przez dłużnika z osobą trzecią, celem zaś skargi pauliańskiej jest umożliwienie wierzycielowi zaspokojenia się z majątku osoby trzeciej w zakresie, w jakim byłoby to skuteczne w stosunku do dłużnika, gdyby ten nie pozbył się swego majątku. Osoba trzecia, wtórnie rozporządzająca majątkiem dłużnika, może być postrzegana jako wzbogacona w stosunku do wierzyciela bezpodstawnie jego kosztem o przedmiot lub wartość, które nie powinny być znaleźć się w jej majątku i ze zwrotem których powinna się liczyć. Wzbogacenie w rozumieniu art. 405 k.c. obejmuje zwiększenie aktywów wzbogaconego polegające m.in. na uzyskaniu takich korzyści, które powinny być wejść do majątku zubożonego. Przepis art. 406 k.c. konstytuuje natomiast roszczenie uzupełniające, które występuje obok roszczenia o bezpodstawnie wzbogacenie. W konsekwencji, jeżeli wzbogacony uzyskał jako surogat wartość niższą od wartości utraconej już korzyści, będzie on zobowiązany do wydania nie tylko tego surogatu, ale całej wartości wzbogacenia, chyba że znajdzie zastosowanie art. 409 k.c. w odniesieniu do utraconej części wartości ponad wartość surogatu. Taka argumentacja nie pozostawia, według Sądu Apelacyjnego, wątpliwości co do odpowiedzialności

pozwanym w granicach wartości składnika majątkowego, jaki nabyli od dłużnika, a nie cen jego nabycia i zbycia. W rozumieniu art. 358¹ § 1 k.c., zwrot bezpodstawnego wzbogacenia w pieniądzu nie jest świadczeniem pieniężnym *sensu stricto*, dlatego po wejściu w życie tego przepisu nie budzi wątpliwości utrata aktualności dawnego orzecznictwa, zgodnie z którym wartość korzyści należało ustalać według chwili jej uzyskania, a nie wyrokowania. Sąd Apelacyjny przyznał wprawdzie, że pozwani są osobami starszymi i schorowanymi, nie znalazł jednak podstaw do uznania, aby wycena nieruchomości według stanu z 2003 r. była dla nich szczególnie krzywdząca w sytuacji, gdy między pozwanymi a dłużnikiem istnieją stosunki pokrewieństwa i powinowactwa. Z kolei ostateczny nabywca części działki – J. J.-D., była bliską znajomą dłużnika, a od kwietnia 2007 r. jest jego żoną.

Pozwani wnieśli skargę kasacyjną, w której zaskarżyli wyrok Sądu Apelacyjnego w całości, zarzucając naruszenie prawa materialnego, mianowicie art. 405 w związku z art. 409 k.c. oraz art. 406 k.c.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zgodnie z uchwałą Sądu Najwyższego z dnia 24 lutego 2011 r., III CZP 132/10 (OSNC 2011, nr 10, poz. 112), w sprawie o uznanie za bezskuteczną czynności prawnej dłużnika dokonanej z pokrzywdzeniem wierzyciela, osoba trzecia, która wskutek tej czynności uzyskała korzyść majątkową, zachowuje legitymację bierną także wtedy, gdy przed doręczeniem pozwu rozporządziła uzyskaną korzyścią na rzecz innej osoby. W uzasadnieniu tej uchwały Sąd Najwyższy wyjaśnił, że wśród przepisów regulujących skargę pauliańską legitymacji biernej dotyczy art. 531 k.c., stanowiący, że uznanie za bezskuteczną czynności prawnej dłużnika dokonanej z pokrzywdzeniem wierzycieli następuje w drodze powództwa lub zarzutu przeciwko osobie trzeciej, która wskutek tej czynności uzyskała korzyść majątkową. W wypadku gdy osoba trzecia rozporządziła uzyskaną korzyścią, wierzyciel może wystąpić bezpośrednio przeciwko osobie, na której rzecz rozporządzenie nastąpiło, jeżeli osoba ta wiedziała o okolicznościach uzasadniających uznanie czynności dłużnika za bezskuteczną albo jeżeli rozporządzenie było nieodpłatne. Przytoczone unormowanie legitymacji biernej nie nasuwa wątpliwości, jeżeli korzyść majątkowa

uzyskana od dłużnika znajduje się w majątku osoby trzeciej, różnie natomiast rozstrzygana jest w nauce prawa kwestia możliwości wystąpienia ze skargą pauliańską przeciwko osobie trzeciej w sytuacji, w której nie posiada ona już korzyści uzyskanej od dłużnika. W doktrynie wyrażane są dwie przeciwstawne koncepcje w zależności od tego, czy dopuszcza się możliwość stosowania do stosunku między wierzycielem a osobą trzecią przepisów art. 405 i nast. k.c.

Sąd Najwyższy podkreślił dalej, że pod rządem kodeksu cywilnego problem ten był przedmiotem rozstrzygnięć w wyrokach Sądu Najwyższego z dnia 13 maja 1974 r., III CRN 88/74 (OSPika 1975, nr 6, poz. 138), z dnia 27 lutego 2004 r., V CK 272/03 (OSNC 2005, nr 3, poz. 50), z dnia 17 czerwca 2004 r., V CK 619/03 (niepubl.), z dnia 30 września 2004 r., IV CK 30/04 (niepubl.), z dnia 3 lutego 2005 r., II CK 412/04 (niepubl.) i z dnia 27 stycznia 2006 r., III CSK 120/05 (niepubl.). W uzasadnieniu wyroku z dnia 27 lutego 2004 r., V CK 272/03, Sąd Najwyższy podkreślił, że według przepisów dotyczących skargi pauliańskiej, skutkiem uznania czynności prawnej dłużnika za bezskuteczną względem wierzyciela jest możliwość dochodzenia zaspokojenia z przedmiotów, które w następstwie czynności uznanej za bezskuteczną wyszły z majątku dłużnika lub do niego nie weszły (art. 532 k.c.). Ponadto, zgodnie z art. 531 § 2 k.c., jeśli osoba trzecia rozporządziła uzyskaną korzyścią, wierzyciel może wystąpić bezpośrednio przeciw osobie, na której rzecz nastąpiło rozporządzenie, jeżeli osoba ta wiedziała o okolicznościach uzasadniających uznanie czynności dłużnika za bezskuteczną albo jeżeli rozporządzenie było nieodpłatne. Przepisy te wskazują jedynie na dwa skutki uznania czynności prawnej dłużnika za bezskuteczną względem wierzyciela, mające charakter szczególny, których nie można byłoby wywieść z innych przepisów, mających zastosowanie w przypadku czynności prawnej bezskutecznej. Poza art. 531 § 2 i art. 532 k.c., do stosunku między wierzycielem a osobą trzecią stosuje się przepisy o wydaniu bezpodstawnego wzbogacenia (art. 405 i nast. k.c.), mające zastosowanie, gdy czynność prawna jest nieważna lub bezskuteczna. Podzielając ten kierunek wykładni, Sąd Najwyższy w uzasadnieniu wyroku z dnia 30 września 2004 r., IV CK 30/04, stwierdził, że odmienny pogląd niezasadnie wiązałby skargę pauliańską z przedmiotem, który dłużnik zbył, i w razie dalszego jego zbycia pozbawiłby ją całkowicie znaczenia prawnego. Przyjął więc, że jeżeli

osoba trzecia wyzbyła się odpłatnie, na rzecz nabywcy działającego w dobrej wierze, przedmiotu uzyskanego od dłużnika z pokrzywdzeniem wierzyciela, wierzyciel może domagać się w procesie przeciwko tej osobie uznania czynności prawnej zdziałanej przez nią z dłużnikiem za bezskuteczną w odniesieniu do przysługującej mu wierzytelności, której wysokość w zakresie tego żądania podlega badaniu pod kątem przesłanek z art. 527 k.c., oraz zgłosić, mające źródło w skardze pauliańskiej, zaś podstawę w przepisach o bezpodstawnym wzbogaceniu, żądanie zwrotu wartości korzyści utraconej przez osobę trzecią, a uzyskanej kosztem wierzyciela, w granicach, w jakich zaspokoiłby się z rzeczy, zgodnie z art. 532 k.c. W uzasadnieniu wyroku z dnia 3 lutego 2005 r., II CK 412/04, Sąd Najwyższy przyjął, że osoba trzecia, która pozbyła się przedmiotu czynności prawnej dokonanej z dłużnikiem, nie przestaje być odpowiedzialna wobec wierzyciela za to, że nie mógł zaspokoić się z majątku dłużnika. Odpowiedzialność ta może wyrażać się także w formie zapłaty przez osobę trzecią odpowiedniej kwoty, która może być przedmiotem dochodzenia na podstawie art. 415 lub 409 k.c. Wierzyciel może zatem poszukiwać ochrony przed niewypłacalnością dłużnika przez bezpośrednie żądanie zasądzenia od osoby trzeciej sumy, jaką by pozyskał w wyniku egzekucji prowadzonej z majątku dłużnika. Warunkiem *sine qua non* jest uprzednie uzyskanie przez wierzyciela prawomocnego wyroku, w którym czynność prawna osoby trzeciej z dłużnikiem zostanie uznana wobec niego za bezskuteczną. Wyrok taki ma charakter konstytutywny i nie może go zastąpić ustalenie bezskuteczności w sprawie przeciwko osobie trzeciej o zapłatę.

Sąd Najwyższy w uzasadnieniu omawianej uchwały wskazał następnie, że kontynuacją dotychczasowego kierunku orzecznictwa jest również stanowisko zajęte w uchwale Sądu Najwyższego z dnia 12 czerwca 2008 r., III CZP 55/08 (OSNC 2009, nr 7-8, poz. 95), zgodnie z którym odpłatne zbycie przez osobę trzecią w toku sprawy wytoczonej na podstawie art. 527 § 1 k.c. przedmiotów majątkowych, objętych zaskarżoną czynnością prawną dłużnika, może uzasadniać roszczenie wierzyciela na podstawie art. 405 i nast. k.c. o zwrot korzyści uzyskanych przez osobę trzecią w wyniku zbycia. W uzasadnieniu tej uchwały Sąd Najwyższy, rozważając skutki wyroku wydanego w procesie pauliańskim, stwierdził,

że uznanie czynności prawnej dłużnika za bezskuteczną wobec wierzyciela (art. 531 § 1 k.c.) prowadzi do stwierdzenia ogólnego stanu pokrzywdzenia wierzyciela, a odpłatne rozporządzenie przez osobę trzecią nabytymi od dłużnika przedmiotami majątkowymi na rzecz innej osoby, bez uzyskania przez wierzyciela zaspokojenia w sposób określony w art. 532 k.c., oznacza dalsze istnienie stanu pokrzywdzenia. Jeżeli w czasie trwania tego stanu osoba trzecia dokonuje rozporządzenia przedmiotami majątkowymi nabytymi od dłużnika, które miały służyć do zaspokojenia wierzyciela, to rozporządzenie takie w relacji osoby trzeciej z nabywcą może mieć swoją podstawę prawną, ale nie znaczy to, że taki transfer można uznać za prawnie usprawiedliwiony w relacji między wierzycielem a osobą trzecią. Trudno uznać za prawnie usprawiedliwione rozporządzenie majątkowe, w którym osoba trzecia zmierza do uniemożliwienia uzyskania zaspokojenia należności wierzyciela, zapewnionego mu wyrokiem uwzględniającym skargę pauliańską. Transfer taki musi więc prowadzić do powstania po stronie wierzyciela roszczenia kondykcyjnego, obejmującego korzyść majątkową uzyskaną w wyniku rozporządzenia przedmiotami majątkowymi nabytymi uprzednio od dłużnika. Trzeba dostrzec też związek funkcjonalny między uzyskaniem korzyści przez osobę trzecią w postaci ekwiwalentu za zbyty przedmiot majątkowy a niemożnością uzyskania przez wierzyciela zaspokojenia w sposób przewidziany w art. 532 k.c. Można tym samym wskazać na przesłanki uzasadniające powstanie roszczenia kondykcyjnego wierzyciela wobec osoby trzeciej (art. 405 k.c.).

Według uzasadnienia omawianej uchwały, Sąd Najwyższy, opowiadając się za koncepcją, która dopuszcza możliwość stosowania do stosunku między wierzycielem a osobą trzecią przepisów art. 405 i nast. k.c., podkreślał, że stanowisko przeciwne, wiążące skargę pauliańską z przedmiotem czynności prawnej dokonanej przez dłużnika, mogłoby prowadzić w praktyce do unicestwienia tego środka prawnego, wystarczyłoby bowiem do tego dalsze zbycie przedmiotu osobie w dobrej wierze. Zwolennicy przeciwnej koncepcji przyjmują, że może wchodzić w rachubę odpowiedzialność deliktowa osoby trzeciej, która wiedząc o pokrzywdzeniu wierzyciela wyzbywa się korzyści w taki sposób, że art. 531 § 2 k.c. nie będzie miał zastosowania, a wierzyciel poniesie szkodę, nie mogąc zaspokoić swego roszczenia (art. 415 k.c.). Nie negując takiej możliwości, trzeba

zauważyć, że w praktyce skuteczne skorzystanie z tego środka może okazać się dla wierzyciela bardzo uciążliwe ze względu na konieczność wykazania przesłanek odpowiedzialności deliktowej, poza ramami skargi pauliańskiej. Nie można natomiast nie dostrzegać, że skarga pauliańska jest szczególnym środkiem ochrony wierzyciela, połączonym z ułatwieniami dowodowymi w postaci domniemań prawnych (art. 527 § 3 i 4 oraz art. 529 k.c.).

W konkluzji omawianej uchwały z dnia 24 lutego 2011 r., III CZP 132/10 Sąd Najwyższy podzielił stanowisko, że do stosunku między wierzycielem a osobą trzecią mają zastosowanie art. 405 i nast. k.c. Stanowisko to przesądza istnienie legitymacji biernej osoby trzeciej także po rozporządzeniu przez nią uzyskaną korzyścią na rzecz innej osoby. Odnosi się to również do sytuacji, w której wierzyciel - występując o uznanie za bezskuteczną krzywdzącą go czynności prawnej dłużnika - nie zgłosi równocześnie żądania zwrotu utraconej korzyści, nie można bowiem odmawiać wierzycielowi prawa do uzyskania wyroku stwierdzającego stan jego pokrzywdzenia w procesie, w którym korzysta z ułatwień dowodowych w postaci domniemań prawnych. Wyrok taki potwierdza spełnienie przesłanek skargi pauliańskiej i może być wykorzystany w sprawie o wydanie korzyści utraconej przez osobę trzecią w granicach, w jakich wierzyciel zaspokoiłby się z rzeczy (art. 532 k.c.). Dopuszczenie możliwości wystąpienia przez wierzyciela ze skargą pauliańską przeciwko osobie trzeciej także po rozporządzeniu przez nią uzyskaną korzyścią na rzecz innej osoby, stwarza warunki do ustalenia, po przeprowadzeniu postępowania dowodowego, czy spełniona została przesłanka dobrej wiary nabywcy, która przy nabyciu odpłatnym będzie istotna z punktu widzenia przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu. Potrzeba zbadania może dotyczyć i tego, czy rozporządzenie uzyskaną korzyścią było rzeczywiście nieodpłatne w rozumieniu art. 531 § 2 k.c. Stwierdzenie, że osoba trzecia ma w rozważanej sytuacji legitymację bierną, nie jest więc - co oczywiste - równoznaczne z zasadnością skierowanej przeciwko niej skargi pauliańskiej, nie można bowiem w chwili wytaczania powództwa przeciwko osobie trzeciej przesądzić o spełnieniu przesłanek uzasadniających wystąpienie z roszczeniem pauliańskim przeciwko osobie, na której rzecz rozporządzenie nastąpiło (art. 531 § 2 k.c.). Oznacza to, że legitymacji biernej osoby trzeciej nie

należy uzależniać od spełnienia przesłanek warunkujących w rozumieniu art. 531 § 2 k.c. odpowiedzialność osoby, na której rzecz rozporządzenie nastąpiło.

Sąd Najwyższy w niniejszym składzie w pełni podziela stanowisko wynikające w szczególności z przytoczonych wyżej uchwał Sądu Najwyższego z dnia 24 lutego 2011 r., III CZP 132/10 i z dnia 12 czerwca 2008 r., III CZP 55/08. W tej sytuacji podniesione w skardze kasacyjnej zarzuty naruszenia prawa materialnego należy ocenić wyłącznie jako nietrafną polemikę z tym stanowiskiem.

Z przedstawionych powodów Sąd Najwyższy na podstawie art. 398¹⁴ k.p.c. orzekł, jak w sentencji.